

СВІТОГЛЯДНІ НАСТАНОВИ АНАТОЛІЯ КОЛОДНОГО ЯК ФУНДАТОРА УКРАЇНСЬКОГО АКАДЕМІЧНОГО РЕЛІГІЄЗНАВСТВА* (ЧАСТИНА 1. РАДЯНСЬКИЙ ПЕРІОД)

У статті осмислюється, яким чином світоглядні орієнтації фундатора українського академічного релігієзнавства професора Анатолія Колодного вплинули на методологічні настанови релігієзнавчої галузі. З'ясовано, що світогляд Заслуженого діяча наук України Анатолія Колодного формувалася у радянський період. Тож тотально пануючий ідеологічно-світоглядний контекст не міг не відобразитись у його свідомості. Однак засвоєна як базова для життєвого кредо настанова атеїзму трансформується у притаманний українській інтелектуально-духовній еліті вільнодумчий антропоцентризм. Водночас свідомість широго українця спирається на властивий український націоналізм. Тож саме атеїзм (у пафосі гуманістично-практичного вільнодумства) і націоналізм (у гідності визнання своєї належності до українського ціннісно-смиислового універсуму та дієва/діяльна відповідальність за його артикуляцію) вплинули як на світоглядну позицію особистості громадянина, філософа та релігієзнавця Анатолія Колодного, так і задали специфічний реєстр пізнавального зосередження цілої галузі, провідним методологом, історіографом й головним архітектором якої він є.

Ключові слова: атеїзм, вільнодумство, українське академічне релігієзнавство, Колодний Анатолій Миколайович.

Oksana Horkusha

WORLDVIEW ATTITUDES OF ANATOLII KOLODNYI AS THE FOUNDER OF UKRAINIAN ACADEMIC RELIGIOUS STUDIES (PART 1. SOVIET PERIOD)

The article considers how the worldview orientations of the founder of Ukrainian academic religious studies, Professor Anatolii Kolodnyi, influenced the methodological guidelines of the religious studies field. It was found out that the worldview of the Honored Scientist of Ukraine Anatolii Kolodnyi was formed during the Soviet period. So the totally prevailing ideological and worldview context could not fail to be reflected in his mind. However, the instruction of atheism, learned as a basic creed for life, is transformed into the free-thinking anthropocentrism characteristic of the Ukrainian intellectual and spiritual elite. At the same time, the consciousness of a sincere Ukrainian is based on inherent Ukrainian nationalism. Therefore, it was atheism (in the pathos of humanistic-practical free-thinking) and nationalism (in the dignity of recognizing one's belonging to the Ukrainian value-meaning universe and effective/active responsibility for its articulation) that influenced both the worldview position of the citizen, philosopher and religious studies scholar Anatolii Kolodnyi, and set a specific register of cognitive concentration of the entire field, of which he is the leading methodologist, historiographer and main architect.

Key words: atheism, free-thinking, Ukrainian academic religious studies, Kolodnyi Anatolii Mykolayovych.

Актуальність. Фундатором сучасного українського академічного релігієзнавства беззаперечно є професор Колодний Анатолій Миколайович.

Та зауважимо: іноді представники молодшої генерації українських релігієзнавців під впливом розмаїтих щораз своєрідних й авторськи-оригінальних праць зарубіжних дослідників релігії не сприймають методологічних особливостей українського академічного релігієзнавства, адже релігія у їхньому розумінні постає сукупністю найрізноманітніших факторів, довільно розкиданих пазлів різнокартинного (історичного, етнографічного, антропологічного,

політичного, соціального, психологічного тощо) походження, з яких неможливо зібрати якусь особливу цілісність, застосувавши при цьому певну системну методологію. За нашим припущенням такий фрагментарно-ситуативний підхід до релігії є наслідком постмодерністської деконструкції та наступної недовіри до цілісних дискурсів та доцільних нарацій (зокрема і наукових). Він спирається на переконання, що оскільки окремий дослідник має справу з якоюсь феноменально проявленою сукупністю емпіричних даних, описувати які він власне й береться, недоречно говорити про релігію як ціле. Натомість поняття релігії є збірним позначником для найрізноманітніших феноменів, які ми можемо класифікувати як релігійні та досліджувати методами тих наук, у дискурсі яких цей набір даних фіксується (етнологія, антропологія, культурологія, історія, соціологія, психологія тощо).

* Основний текст статті записано напередодні повномасштабного вторгнення російської федерації до України (2021 року). Апробація змісту відбулась на святковій конференції у січні 2022 року, приуроченій 85-річчю професора Анатолія Колодного. Друкується матеріал з відтермінуванням через нагальність уваги до іншої релігієзнавчої тематики (війна і релігія), що може проявлятися у змісті.

Натомість ми припускаємо, що такий підхід впливає з неможливості дослідника побачити релігію як ціле саме тому, що він не може дистанціюватись від особистих переконань щодо релігії, які природно вважає істинними. Тобто від нездатності дистанціюватись від особистих світоглядних переконань і власного досвіду та засвоєного «знання» у форматі набору певних кліше і стереотипів, помноженої на переконання, що за безпосереднім особистим дослідницьким (життєвим) досвідом та уявленнями немає вагомшого й об'ємного шару дійсності, тож релігієзнавчі дослідження мають носити обов'язково дискретно-фрагментарний, поверхнево-утилітарний характер.

Однак саме таке, вкрай необхідне для теоретично-систематизуючого сприйняття предмету, дистанціювання чи абстрагування формується на засадах специфічного «атеїстичного» – звільненого від догматизму – світорозуміння Анатолія Колодного. Це «атеїстичне» (антидогматичне) дистанціювання сприяє усвідомленню релігії як цілого понад конкретним емпіричним набором даних, у яких виражається та чи інша її характеристика. З позиції такого світоглядного відсторонення релігія може сприйматись як ціле, що має власні атрибути та сутнісні властивості й поліфонічно проявляється в історії та різних контекстах, розгортається в об'ємний багатогранний предмет для аналізу.

Постановка проблеми. Як релігієзнавці ми розуміємо, наскільки важливою є роль особистості у формуванні певного цивілізаційно-спроможного наративу, стратегічного та життєздатного дискурсу, що об'єднує найрізноманітніших людей взаємодоповнювальним співрозумінням спільного предмету осмислення. Особистості, яка бере на себе відповідальність закласти сенсово-змістовну локацію й предметну основу для актуалізації, сформулювати завдання, задати алгоритмічну й обґрунтувати методологічну специфіку його виконання, проаналізувати й акумулювати доробок попередників, запалити натхненням та пізнавальною спрагою сучасних і майбутніх дослідників.

Чи, як би ми висловились в науковій парадигмі: впізнати проблему, локалізувати об'єкт, визначити предмет, підібрати методи, запропонувати знаряддя, зібрати наявні дані, сформулювати ефективну методологію, запропонувати адекватну критеріальну шкалу для класифікації та верифікації даних, акумулювати й адаптувати до сучасності здобутки попередників, окреслити гіпотетичний горизонт для розгортання наукових теорій, підібрати та виховати достойних виконавців, розробити належну термінологію, сформулювати головні закономірності, дієві моделі, ефективні алгоритми, висвітлити перспективу розгортання систематизованого пізнання у просторі від емпіричних даних до розширеного розмаїттями

придатними гіпотезами горизонту очікуваних результатів, синтезувати нове знання та закласти предметно-галузевий каркас цілісної науки.

Або ж, як би ми висловились образно за антропною аналогією – суб'єктивізувати носія й артикулятора самостійного дискурсу у глобально-світовому багатоголоссі, забезпечивши його системним світоглядом, адекватною свідомістю, повносправною ідентичністю, мовою, мисленням, характером, критеріально-оціночною шкалою, мотиваційно-ресурсним базисом та дієвими алгоритмами досягнення належного результату.

Зрештою, ми розуміємо, що саме від того, хто вказує, куди рухатись цілій науковій школі, залежить напрямок та головні обриси результату. Той, хто визначає обриси предмету – задає змістовну специфіку його осягнення.

Дослідженість проблеми: Зараз професор Анатолій Колодний плідно працює над новими книгами та надихає українських релігієзнавців на нові суспільнозначимі дослідження. Тож релігієзнавчих праць, які спираються або ж посилаються на міркування й книги Анатолія Миколайовича, є багато. І найрозлогіші та найплідніші дослідження думок та внесків професора Анатолія Колодного очікуються в майбутньому. А в цій статті на правах вдячного учня ми зосередимось на безпосередньому аналізі лише деяких текстів самого фундатора українського академічного релігієзнавства у тому їх змістовному наповненні, що трансформувалось у принцип світськості та методологічні настанови українського академічного релігієзнавства.

Мета статті: Наша стаття не має на меті повністю охопити і повноцінно висвітлити концептуальний теоретичний та суспільно-практичний внесок професора Анатолія Колодного. Натомість ми прагнемо збагнути, якими є опірні життєва позиція та дослідницька настанова фундатора українського академічного релігієзнавства, як визначаються Анатолієм Колодним атеїзм і вільнодумство та як їхні дефініції та ці позиції фундатора галузі вплинули на формування принципів і настанов галузі наук. Спиратимемось на власні міркування професора Колодного, змістовно викладені у його працях¹.

Основний виклад: Спершу нагадаємо теми кандидатської («Обрядово-побутова релігійність сучасного віруючого» К., 1966), та докторської («Атеїзм як форма світоглядного знання і самоусвідомлення особи» К., 1987)² дисертацій Анатолія Колодного, адже саме у них формувався специфічний дослідницький підхід та тематичний спектр релігієзнавця. У цих перших наукових працях

¹ Доле ж моя, доле... Спомин. Анатолій Колодний. Шлях до Українськості. Біографо-сенсожиттєвий нарис. Київ, 2021.

² Колодний А. М. Атеїзм як форма світоглядного знання і самосвідомості особи. К., 1984.

Анатолія Миколайовича виявились особливості не лише особистісного, але і галузевого підходу до осмислення предмету – емпіричний вимір, світоглядний зріз та свідомісний фактор з раціонально-прагматичним кутом зору. Звідси ж і проблематичність розуміння особливостей академічного релігієзнавства представниками релігійних кіл та інших галузей гуманітарних наук. Тож деякі позиції потребують нашої посиленої уваги.

Щонайбільш дразливим для релігійного середовища та часто незрозумілим для тих, хто поверхнево читає праці філософа, є щиро декларований ним атеїзм. Представники релігійних спільнот іноді побіжно і фрагментарно, а то й – зверхньо позируючи на академічних релігієзнавців, продовжують таврувати нас «атеїстами» – нащадками радянського «войовничого атеїзму». Представники ж інших галузей гуманітарних наук (історики, соціологи, етнологи, політологи, філологи, культурологи, психологи), у предметне поле яких тим чи іншим своїм виміром або ж виявом потрапляє релігія – не знаходять її як цілісного предмету дослідження і накидають нам тавро своєрідних теологів чи пропагандистів релігії.

Та професор Колодний, декларуючи, що є свідомим атеїстом (але не антитеїстом)³, наполягає, що атеїзм за суттю є таким підходом, за якого людина докладає власних зусиль в дослідженні й побудові світу. Як світоглядно-гносеологічна настанова атеїзм витлумачує ті ж, що й релігія, «проблеми взаємодії людини і світу». А як своєрідна форма філософського освоєння світу, атеїзм «цікавить не стільки онтологічний чи гносеологічний, скільки індивідуально-практичний аспект відношення людини до світу, зокрема питання про те, чи вільна людина у своїй діяльності, а чи ж вона знаходиться під абсолютним впливом необхідності». Отже саме у такому індивідуально-практичному, світоглядно-вільнодумчому аспекті слід розуміти атеїзм професора Анатолія Колодного.

Нагадаємо, що за часів тотального панування войовничого антитеїзму (коли власне і отримувє освіту та особистісне становлення Анатолій Колодний) декларувати іншу, крім атеїстичної, світоглядну позицію було вкрай небезпечно. Щонайменше це унеможливило мати професійне зростання в галузі науки і освіти. Однак для філософа Анатолія Колодного декларований ним атеїзм набуває гуманістично-вільнодумчого пафосу свободи вибору свідомої людини мотивації до суспільної дії й особистої світоглядної позиції, чи, принаймні, дистанціювання від тотально-нав'язуваної комуністичної ідеології та її похідного войовничого

антитеїзму. Такий атеїзм є свідомим дистанціюванням від пропагандивно нав'язуваних, некритично засвоєваних «правильних вчень», зокрема і партійного чи релігійного догматизму: «Я є вільнодумчою натурою, а тому мені тісно було б в освоєнні задогматизованого християнського віровчення»⁴. Критично-раціональний підхід та гострий допитливий інтелект не дає філософу можливості втиснутись у жорсткі догматичні рамки якоїсь конфесійної християнської чи ж компартійної ідеології. Анатолій Колодний відмовився і від компартійної кар'єри. Про це він пише у своїх спогадах так: «зараз скажу відверто, що я тоді не міг стати партійним функціонером ще й тому, що в душі мав протестний настрій щодо того, що компартія творила в суспільному житті і насамперед до того, як вона вирішувала національне питання. Ставши ним, я мав би все робити для реалізації в області згубної компартійної політики з цих питань... Я ж потаємно працював на інше»⁵.

Тоді ж Анатолій Колодний змушений був виправдовуватись через звинувачення у «політичній недалекості» та «світоглядній плутанині» у змісті соціологічних анкет, проведеного під його керівництвом опитування. Національні погляди, що проявлялись в україномовному, українозмістовному, україновикладацькому налагодженні роботи очолюваної ним кафедри філософії Чернівецького державного університету, призвели до того, що довелось переїжджати у пошуках роботи й зіткнутись із дискримінацією за світоглядними параметрами.

Пояснюючи свій світоглядний націоналізм Анатолій Колодний зазначає: «Не можу точно сказати, хто сформував у мене українсько-національну (тепер часто називають її націоналістичною) свідомість, але вона давала мені постійно протягом всіх років життя про себе знати. Власне, із-за любові до української мови і пісні я обрав для навчання саме українську Дубіївську школу... Саме із-за необхідності проведення занять з філософії російською, я ... не зміг залишитися працювати назавжди в зросійщеному Одеському університеті, куди одержав призначення, а тому й перебрався звідти до Чернівців. Ставши в 1970 році завідуючим кафедрою філософії Чернівецького університету, я наполіг на тому, щоб всі викладачі мого колективу працювали українською. Підспудні сили «відзнайшли» в моїй роботі вияви ідеалізму..., релігійності..., а найбільше – націоналізму... Прискіпливі комісії з Москви і Києва – як реакція на постійні відкриті чи анонімні листи-доноси в ЦК КПРС і ЦК КПУ в Міносвіті і газету «Правда» – одна за одною приїздили до Чернівців для перевірки роботи

³ Доле ж моя, доле... Спомин. Анатолій Колодний. Шлях до Українськості. Біографо-сенсожиттєвий нарис. Київ, 2021. С. 204

⁴ Доле ж моя, доле... С. 123.

⁵ Доле ж моя, доле... С. 141.

керованої мною кафедри. Я до них навіть звик, бо ж одержував всупереч донощикам, лише схвальну оцінку різноманіття сфер діяльності нашого викладацького колективу...»⁶. Отже, як бачимо, за тих обставин національна світоглядна ідентичність була небезпечною і, як би ми сьогодні сказали, заважала успішному просуванню кар'єрними сходами, позбавляла життя комфорту й піддавала суттєвим ризикам. Однак як екзистенційний вибір – свідчила про ціннісне вкорінення особистості в національну культуру та ментальність, силу характеру й щире прагнення бути вільним самосвідомим суб'єктом, що керується у своєму житті любов'ю до рідного народу, за долю якого почуває себе відповідальним. Тоталітарна ж система потребувала гвинтиків (трансляторів компартійних меседжів) без ментально-світоглядних вкоріненостей в національні (маркерами та змістовним джерелом яких є мова, культура, народні традиції, історія, цінності) чи релігійні, іншосвітоглядні ідентичності.

Особиста дружба та комунікативні зв'язки з представниками Української Гельсінської групи й національними інтелектуалами посилювали небезпеку переслідувань, про що теж згадує Анатолій Колодний: «Бо ж в 1974-1976 роках прокотилися арешти багатьох наших знайомих-друзів по Києву і Львову за їх національні погляди. Вогонь владних і компартійних репресій зосередився на Українській Гельсінській групі, з деким із якої Альда мала зв'язки»⁷. Тоді за попередженням знайомого Колодні залишили Чернівці. Однак «не прийнятий Києвом, я знайшов собі притулок у Житомирському педінституті», про який Анатолій Колодний згадує з вдячністю. Ці життєві перипетії навчили видатного філософа-релігієзнавця бути стійким до різних обставин, не гнутись під натиском догмато-ідеологічного тренду, не зраджувати свого народу заради потішення особистих амбіцій чи зисків, щиро визнавати і любити своє національне коріння, слідувати цінностям, оцінювати людей за справами, а не ярликами (включно із зайнятими посадами, партійною чи релігійною належністю) та брати на себе відповідальність за долю свою, своїх ближніх, свого колективу, свого народу.

Також з особливою шанобою Анатолій Колодний пише про директора Інституту філософії АН України академіка Шинкарука В.І., який не зважав на «прикметну вивіску як націоналіста», коли в травні 1981 року після успішного проходження конкурсу Анатолій Колодний був зарахований на вакантну посаду старшого наукового співробітника Інституту філософії. І наступні 4 десятки років зосередився на філософсько-релігієзнавчій праці: досліджувати,

артикулювати теоретично-методологічні засади галузі, формувати колектив, писати праці і організовувати видруки колективних монографій. Анатолій Миколайович про це згадує так: «працюючи вже біля 40 років в Інституті, я прагнув не підвести сподівання любимого академіка і діяв надто обережно. Саме завдяки Володимиру Іларіоновичу в нашій науковій установі за його життя завжди зберігався дух українства, розгорнулося дослідження власне української філософської і суспільної думки».⁸

Тут важливо нагадати, що в роки до незалежності України існувало 2 підходи до дослідження релігії: 1) власне дослідницький сформувався в Інституті філософії: «Під керівництвом професора Б.О. Лобовика, видатного знавця проблем гносеології релігії, який замінив на посаді завідуючого відділом Є.К. Дулумана, ми провели дослідження з православної тематики, вивчали течії і форми філософської апології релігії. Прийшовши до керівництва відділом, я ініціював вивчення питання ролі релігії і церкви в духовному житті українського народу. По всіх цих досліджуваних наукових проблемах видруковувалися колективні наукові монографії»⁹; 2) ідеологічно-пропагандивна критика релігії та заперечення дійсних підстав для релігійного світогляду, що провадилась в Міжреспубліканській філії Інституту наукового атеїзму Академії суспільних наук при ЦК КПРС. Анатолій Колодний згадує про взаємодію та специфіку кожної з цих двох релігієзнавчих

⁸ «В ті роки легко можна було, щось сказавши чи скоївши проукраїнське, одержати за це ув'язнення чи вислання, втратити роботу. Відсидів же в російських в'язницях за свій лист-протест мій співстудент Василь Лісовий. Фокус полягав тоді в тому (а це було не легко), щоб боротися за українську Україну і не здобути при цьому кримінал. Наголошу, що саме завдяки такій діяльності на українотворчій ниві знаних українців Україна зрештою здобула незалежність. З другого боку, завдяки процесам над українськими націоналістами світ дізнавався, що «ще не вмерла Україна». Українська діаспора... предметно цим будоражила громадську думку в закордонні з протестами проти московського колонізатора. ... Так ось Володимир Іларіонович був серед тих, хто своєю вміло налагодженою роботою проукраїнського змісту наближав незалежність України. Використовуючи при цьому свій авторитет, він оберегав, як міг, від можливих розправ комуністичного режиму власне українські філософські кадри. В Інституті попри всіляку протидію цьому з боку партійних органів з'явилися одним з перших в Академії наук представники Народного Руху, почалися добровільні виходи із членства в Компартії. Згадаймо принагідно участь від імені РУХу у всеукраїнських теледебатах з ідеологічним лідером Компартії Л. Кравчуком нашого професора (донедавна – директора Інституту) Мирослава Поповича. Я особисто взяв участь в організації в Інституті осередку Товариства української мови, що був зареєстрований за тринадцятим номером, працював від імені Інституту в цьому Товаристві. Академіком Шинкаруком було відновлено на посадах увільнених чи ув'язнених за політичну неблагонадійність в роки тоталітаризму наукових співробітників. Саме завдяки В.І. Шинкаруку всупереч всілякій протидії цьому в українську філософію було повернуто ім'я самобутнього мислителя Григорія Сковороди, філософська спадщина Києво-Могилянської Академії, мислителський здобуток Григорія Сковороди» // Доле ж моя доле... С. 149.

⁹ Анатолій Колодний. Життя, праця, думки. Київ, 2007.

⁶ Доле ж моя, доле... С. 141-142.

⁷ Доле ж моя, доле... С. 144.

інституцій: «Нааявність в Україні такої структури..., керованої тоді членом-кореспондентом АН УРСР О. Онищенком, дещо полегшувала роботу нашого академічного релігієзнавчого підрозділу, бо ж ми могли займатися безпосереднім науковим дослідженням релігійних феноменів, а не визначенням шляхів і форм подолання, як тоді говорилося, релігійних передсудів. Були неодноразові спроби запрошення мене до роботи у філіал, але певно що мої націоналістичні орієнтації, як і в Київському університеті, ставали на перешкоді цьому, хоч про це мені відкрито не говорили»¹⁰.

Коли ж у червні 1991 року Президія АНУ прийняла постанову «Про створення Відділення релігієзнавства Інституту філософії АН УРСР», сюди потрапили ті співробітники обох вищеназваних інституцій, які сприймали релігію як об'єкт дослідження, а не тотальної критики і спростування: «було укомплектоване співробітниками керованого мною тоді сектору філософських проблем релігії та атеїзму Інституту філософії (на його основі було утворено у Відділенні відділ філософії релігії, який я очолив й очолюю донині) та співробітниками Міжреспубліканського філіалу (утворено з них відділ історії релігії, який очолив д. філос. н., проф. П. Яроцький, і відділ соціології релігії, очолений д. філос. н. П. Косухою)»¹¹.

Помічаємо, що у Відділенні релігієзнавства відразу поєднувались 3 методологічні стратегії осмислення релігії: філософська, історична, соціологічна. І поступово цей методологічний триумвірат трансформувалася у системний підхід пізнання релігії як цілого – своєрідне стереометодологічне охоплення на перетині суспільно-емпіричного та історично-трансформаційного завдяки філософській систематизації й артикуляції. Після трьох років адаптації до нових обставин колектив українських релігієзнавців почав продуктивно працювати. Із 1996 року видрук наукової продукції став вражаючим¹². Відтоді українське релігієзнавство вийшло на міжнародний рівень і професор Анатолій Колодний, Людмила Филипович та інші українські релігієзнавці починають інтенсивно відвідувати міжнародні зарубіжні конференції, виголошувати там наукові доповіді, знайомити світовий загал із нашим українським релігієзнавчим доробком. Так українське

академічне релігієзнавство і формувалось власним науковим колективом із притаманними українським релігієзнавцям методологічними, предметними та тематичними особливостями осмислення релігії, але із урахуванням світових досліджень та підходів.

І в епіцентрі інституалізації, самовизначення й самовисловлення Українського Академічного релігієзнавства, координуючи увесь процес, спрямовуючи релігієзнавчий дискурс й забезпечуючи такий належним методологічно-критеріальним каркасом (фіксація головних принципів, підходів, методів та засобів аналізу), адекватним тезаурусом (зокрема й дефініція об'єкта і предмета дослідження в атрибутивних ознаках та особливих рисах, структурних елементах та функціональних векторах), перебуває професор Анатолій Колодний. Саме за його координації в незалежній Україні академічне релігієзнавство оформилось як самостійна гуманітарна галузь знання, що, ввібравши філософські, історичні та соціологічні знання про релігію, синтезувало специфічно український підхід до релігії як соціально-практично-значимого етнокультурного, націєформуючого, суспільно-світоглядного феномену, що розвивається та дієво проявляється в історії та свідомості народу, впливає на його дійсність та майбутнє цілим арсеналом притаманних релігії функцій.

Звідси й структурно-функціональний підхід до релігії, артикульований цілісною системою галузей академічного релігієзнавства¹³, та специфічна методологія – структурована головними принципами система методів, спрямована на аналіз релігії як цілого, що проявляється широким спектром наслідків різноманітних функцій/впливів релігії в суспільному, культурному, історичному, політичному, економічному, національному тощо контекстах життя людини. Така академічно-релігієзнавча методологія зорієнтована на розкриття релігії в її онтосенсозмістоінститутогенезі через синтез з безлічі окремих безпосередніх та опосередкованих емпіричних проявів в конкретному галузево-змістовному наповненні релігії, з метою сприяння позитивним практичним наслідкам завдяки можливому удосконаленню її функціональних впливів. Адже «наука не може залишатися річчю-в-собі. Вона має функціонально заявляти про себе» – наполягає Анатолій Колодний.

Саме світоглядні настанови фундатора й координатора інституційного становлення галузі впливають і на предметно-методологічне її визначення. Визначними настановами світорозуміння та

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Наукова продукція книжково-брошурної форми Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (1996-2006 рр.). Академічне релігієзнавство України історія і сьогодення. Колективна монографія. До п'ятнадцятиріччя Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковородин НАН України. Київ, 2006. С. 238-244; Анатолій Колодний. Життя, праця, думки. Київ, 2007; Основні книжково-журнальні видання академічних релігієзнавців 1993- п/п 2020 років. С. 224-245. Колодний Анатолій. Феномен релігієзнавства. Монографія. Київ, 2020.

¹³ Дисциплінарна структура українського академічного релігієзнавства зрештою була чітко сформульована у колективній монографії за теоретично-методологічного керування та наукової редакції Анатолія Колодного: Дисциплінарне релігієзнавство. Кол. монографія. За ред. А. Колодного. К., 2009.

життєвої позиції Анатолія Колодного є *атеїзм* (у пафосі гуманістично-практичного вільнодумства) і *націоналізм* (у гідності визнання своєї належності до українського ціннісно-сміслового універсуму та дієва/діяльна відповідальність за його артикуляцію). Очевидно, що саме ці дві настанови вплинули як на світоглядну позицію особистості громадянина, філософа та релігієзнавця Анатолія Колодного, так і задали специфічний реєстр пізнавального зосередження цілої галузі, провідним методологом, історіографом й головним архітектором якої він є. І як специфічна система світоглядних координат засновника вони стали своєрідною методологічно-предметною пропедевтикою для сучасного українського академічного релігієзнавства.

Тож ми (українські академічні релігієзнавці) підходитимемо до осмислення релігії дистанціюючись, хай не до виміру зовнішнього позасистемного спостерігача (що принципово неможливо), але до статусу незаангажованого ідеологічним завданням (апологетичним чи спростувально-критично-засуджувальним) аналітика й науковця, який цілком свідомий, що його особистісна світоглядна матриця не повинна підміняти собою об'єкт дослідження чи ушкоджувати його предметне розгортання, а, навпаки, є майданчиком для вільного від догматизму певних ідеологій запитання й впізнання релігії в її конфесійних, буттєвих, суспільних чи світоглядних виявах.

З іншого ж боку, кожен з нас таки є заангажованим власними ідентичнісними параметрами, тож намагатись уникнути прагматично орієнтованих результатів наукового осмислення релігії не лише важко, але й небезпечно, адже як релігія, так і релігієзнавство як системне пізнання релігії в її розмаїтих виявах, є суто людським, гуманістичним, антропоцентричним феноменом/пізнанням, що має конкретне практичне завдання: спасіння людини (для релігії); забезпечення людини адекватним знанням того, що є релігія (для релігієзнавства). Перше і друге має приносити користь людині. Оскільки ж людини взагалі не існує, ця користь визначатиметься в рамках конкретних життєвих обставин й ідентичностей цієї людини. Зрозуміло, що сучасні українські академічні релігієзнавчі дослідження відрізнятимуться від здійснюваних в інший час, в іншому національно-культурному та суспільно-історичному контексті, в інших сучасних країнах. Особливістю буде і проблемна локалізація (адже така має бути актуальною для сучасного українського суспільства), і своєрідність релігієзнавчого запитання (для українців в ракурсі релігії як світоглядно-свідомісного чинника розвитку суспільства; сенсово-змістовний ідентифікатор знаходитиметься у сакральному вимірі людських пошуків цінностей, еталонів; нормативно-алгоритмічний регулятор

людської життєдіяльності тощо), і специфічний, як ми на те вже вказували, структурно-функціональний підхід, і гармонійне взаємодоповнення емпіричного та теоретичного рівнів осмислення релігії, і симфонія, у яку сплітаються різні окремі релігієзнавчі дослідження, і, зрештою, антропологічно-кордоцентричний ухил та суспільно-функціональний запит до релігії, висловлений саме українською сучасною громадянсько-релігійною та державно-церковною ситуацією.

Повертаючись до історії постановки українського академічного релігієзнавства, занотуємо: хоча тоталітарно правлячою компартією ставилось завдання спростовувати наявність іншої, крім матеріальної, дійсності та критикувати релігію як шкідливу світоглядну оману, але витлумачений як свобода індивіда атеїзм давав можливість дистанційовано (критично-раціонально) підходити до такого предмету дослідження, як релігія. Тоді ж в українському релігієзнавстві радянського періоду сформувались два підходи в ставленні до релігії – 1) войовничо-антитеїстичний, що, виконуючи замовлення правлячої комуністичної партії мав завданням нищівну критику релігії та спростування предмету релігійної віри, та 2) власне дослідницько-релігієзнавчий, репрезентанти якого зосереджувались не на спростуванні чи запереченні, а на дослідженні релігії як культурного, соціального, історичного, суспільно-світоглядного феномена. Яскравим представником другого підходу і є Анатолій Миколайович Колодний, який наполягав на тому, що дослідження релігії повинно стати окремою галуззю гуманітаристики. Він запропонував базовими принципи незаангажованості (поза-понад будь-яким догматичним чи ідеологічним завданням), історизму (релігія розуміється як цілісний дискурс, що поступово формується, трансформується, перетворюється впродовж історії), науковості (дослідження здійснюються науковими методами без залучення містичного осяяння чи авторської суб'єктивної фантазії) та об'єктивності (аналізуються дійсні емпіричні дані, а не фальсифікати, висновуються логічні підсумки, а не обгрунтовується фантастичне припущення) пізнавальної позиції релігієзнавця. Власне така дослідницька позиція і уможливила вивести релігієзнавство як галузь гуманітаристики з пастки ідеологічної підпорядкованості войовничому антитеїзму та уникнути тенет конфесійного узалежнення. А зрештою – утвердити за незалежної України академічне релігієзнавство як самостійну галузь гуманітаристики, що має пізнавальне, а не апологетичне чи пропагандивне завдання.

Як пише про радянський етап релігієзнавства на території України сам Анатолій Колодний: «В тоталітарні комуністичні часи релігієзнавству, як специфічній сфері гуманітарного знання, в СРСР взагалі

було відмовлено в праві на самостійне існування. Воно включалось в контекст так званого *наукового атеїзму* і розглядалось як невід'ємний складовий елемент останнього. Його існування мислилося лише в цій системі. При цьому спотворювалася сама природа релігієзнавства. Поділяючи науковий атеїзм на два аспекти – позитивний і критичний, деякі дослідники вважали, що *релігієзнавство є сукупністю різних видів наукової критики релігії*. Так М. Горбачов виділяв три види критики – філософський, природничо-науковий та історичний. В. Танчер доповнив їх соціально-класовим, логічним, естетичним і морально-етичним. А Г. Габінський – етнографічним, лінгвістичним, соціологічним, конкретно-соціальним і психологічним видами критики. Покликанням цих видів критики було показати безпідставність концептів релігії та викрити її негативну роль в історії. Прихильники таких поглядів вдавалися часто до тенденційного підбору фактів, цитат, історичних епізодів, діючих осіб з церковної історії тощо. Релігієзнавство виступало вже не як знання про релігію, а як її критика, що спотворювало сутність релігієзнавчого пізнання, орієнтувало не на дослідження релігійного феномена в усій багатоманітності форм його існування і складності історії, а на пошуки (в основному – тенденційні)

спростувань релігійного світобачення, на зведення до абсурду будь-яких форм релігійного світовідношення. Саме такі установки, власне, і спричинили відсутність у релігієзнавстві власного предмета дослідження. Воно не виробило специфічних методів пізнання релігійного феномену, своєї категоріально-понятійної системи, а користувалося тим, що давали йому інші науки. При цьому релігієзнавство вбирало у свої теоретичні побудови лише ті наукові концепції та висновки, конкретні приклади й описи, котрі в той чи інший спосіб мали антирелігійну зорієнтованість, точніше, давали можливість шляхом довільних тлумачень і комбінацій «спростувати» релігійні положення й ідеї. Саме тут слід шукати основу думки, згідно з якою релігієзнавство не має свого власного предмета дослідження, а є сукупністю знань про релігію з різних галузей наук, в певний спосіб синтезованих ним. В такому витлумаченні релігієзнавство виступало як *опосередкований запереченням релігії атеїзм*. Основним завданням тих, хто працював у сфері наукового атеїзму був пошук і відповідна інтерпретація знань про релігію, що давали різні науки. Через чіткі ідеологічні установки того часу запозичені знання вже були антирелігійно зорієнтовані, тому давали спотворені дані»¹⁴.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора Анатолія Колодного. К.: Світ знань, 2000. 862 с.
- Дисциплінарне релігієзнавство. Кол. Монографія За ред. А. Колодного. К., 2009.
- Колодний Анатолій (1966). Обрядово-побутова релігійність сучасного віруючого» К., 1966.
- Колодний Анатолій (1987). Атеїзм як форма світоглядного знання і самоусвідомлення особи. К., 1987.
- Колодний Анатолій (2007). Життя, праця, думки. Київ, 2007.
- Колодний Анатолій (2021). Доле ж моя, доле... Спомин. Анатолій Колодний. Шлях до Українськості. Біографо-сенсожиттєвий нарис. Київ, 2021.
- Колодний Анатолій Миколайович (2017). Релігійне життя України в особах його діячів і дослідників. К.: Інтерсервіс, 2017. 740 с.
- Колодний Анатолій (2020). Феномен релігієзнавства. Монографія. Київ: Інтерсервіс, 2020. 248 с.
- Наукова продукція книжково-брошурної форми Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України (1996-2006 рр.). Академічне релігієзнавство України: історія і сьогодення. Колективна монографія. До п'ятнадцятиріччя Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України. Київ, 2006. С. 238-244.
- Колодний Анатолій. Основні книжково-журнальні видання академічних релігієзнавців 1993- п/п 2020 років. Феномен релігієзнавства. Монографія. Київ, 2020. С. 224-245.

REFERENCES

- Akademichne relihiieznavstvo [Academic religious studies] (2000). Pidruchnyk. Za naukovoiu redaktsiieiu profesora Anatoliia Kolodnoho. K.: Svit znan. 862 s.
- Dystsyplinarne relihiieznavstvo [Disciplinary religious studies] (2009). Kol. Monohrafiia Za red. A. Kolodnoho. K.
- Kolodnyi Anatolii (1966). Obriadovo-pobutova relihiinist suchasnoho viruiuchoho [Ritual and everyday religiosity of a modern believer]. K.

¹⁴ Колодний Анатолій. Феномен релігієзнавства. Київ, 2020. С. 7–8.

Kolodnyi Anatolii (1987). Ateizm yak forma svitohliadnoho znannia i samousvidomlennia osoby [Atheism as a form of worldview knowledge and self-awareness of a person]. K.

Kolodnyi Anatolii (2007). Zhyttia, pratsia, dumky [Life, work, thoughts]. Kyiv.

Kolodnyi Anatolii (2021). Dole zh moia, dole... Spomyn [My fate, my fate... Memory]. Anatolii Kolodnyi. Shliakh do Ukrainskosti. Biohrafo-sensozhyttievyyi narys [The path to Ukrainianness. Biographical and meaningful essay]. Kyiv.

Kolodnyi Anatolii Mykolaiovych (2017). Relihiine zhyttia Ukrainy v osobakh yoho diiachiv i doslidnykiv [Religious life of Ukraine in the person of its leaders and researchers]. K.: Interservis, 740 s.

Kolodnyi Anatolii (2020). Fenomen relihiieznavstva [The phenomenon of religious studies]. Monohrafiia. Kyiv: Interservis, 248 s.

Naukova produktsiia knyzhkovo-broshurnoi formy Viddilennia relihiieznavstva Instytutu filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy (1996-2006 rr.) [Scientific products in book and pamphlet form of the Department of Religious Studies of the Institute of Philosophy named after H.S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine (1996-2006)] (2006). Akademichne relihiieznavstvo Ukrainy: istoriia i sohodennia [Academic religious studies of Ukraine: history and present]. Kolktyvna monohrafiia. Do piatnadtsiatyrichchia Viddilennia relihiieznavstva Instytutu filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy. Kyiv. S. 238-244.

Kolodnyi Anatolii (2020). Osnovni knyzhkovo-zhurnalni vydannia akademichnykh relihiieznavtsiv 1993- p/p 2020 rokiv [The main book and magazine publications of academic religious scholars from 1993 to 2020]. Fenomen relihiieznavstva [The phenomenon of religious studies]. Monohrafiia. Kyiv. S. 224-245.